

Theologie, waarheidsliefde en religiekritiek

Universiteit & Samenleving

1. Universitaire vormingsidealen
De Nederlandse universiteiten sedert 1876
2. Stille wijkplaatsen?
Politiek aan de Nederlandse universiteiten sedert 1876
3. Onderzoek in opdracht
De publieke functie van het universitaire onderzoek in Nederland sedert 1876
4. Keurige wereldbestormers
Over studenten en hun rol in de Nederlandse samenleving sedert 1876
5. Over de grens
Internationale contacten aan Nederlandse universiteiten sedert 1876
6. Het universitaire bedrijf
Over professionalisering van onderzoek, bestuur en beheer
7. PIM HUIJNEN, De belofte van vitamines
Voedingsonderzoek tussen universiteit, industrie en overheid 1918-1945
8. Van Lectio tot PowerPoint
Over de geschiedenis van het onderwijs aan de Nederlandse universiteiten
9. PATRICIA FAASSE, Profiel van een faculteit
De Utrechtse bètawetenschappen 1815-2011
10. Universiteit, publiek en politiek
Het aanzien van de Nederlandse universiteiten, 1800-2010
11. De menselijke maat in de wetenschap
De geleerden(auto)biografie als bron voor de wetenschaps- en universiteits-
geschiedenis
12. Theologie, waarheidsliefde en religiekritiek
Over geloof en wetenschap aan de Nederlandse universiteiten sedert 1815

Theologie, waarheidsliefde en religiekritiek

Over geloof en wetenschap aan de
Nederlandse universiteiten sedert 1815

redactie

L.J. DORSMAN en P.J. KNEGTMANS

Verloren
Hilversum

2014

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij financiële steun van de Commissie Geschiedschrijving van de Universiteit Utrecht, de Commissie Geschiedschrijving UvA en het Descartes Centre voor Wetenschapsgeschiedenis en Wetenschapsfilosofie.

ISBN 978-90-8704-471-8

©2014 Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Robert Koopman
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Verantwoording	7
‘Toespraak bij de hervatting zijner lessen.’ Universiteit, wetenschap en religie in het (theologisch) openingscollege in de tweede helft van de negentiende eeuw LEEN DORSMAN	9
Waarheidszin en waarheidsliefde. Een vrijzinnige synthese van geloof en wetenschap HERMAN PAUL	25
Onvoorwaardelijke toewijding aan waarheid. De religieuze dimensie van wetenschap – een gevaarlijke herinnering ERIK BORGMAN	45
Theologie als verantwoord spreken over God RIK PEELS	59
Kat in een vreemd pakhuis. De positie van de theologie aan de Nederlandse universiteiten sinds 1980 SIJBOLT NOORDA	71
‘VU tussen twee vuren.’ De identiteit van de Vrije Universiteit in de jaren 1970 AB FLIPSE	83
In het belang van kerk, staat en universiteit. De rijksstudiebeurzen voor theologiestudenten en de rekrutering van een nieuwe generatie predikanten, 1815-1918 WOUTER MARCHAND	103
Over de auteurs	117
Register	119

Verantwoording

In 1876 dacht de wetgever het te hebben geregeld. Voortaan werd het theologisch onderwijs gesplitst in een godsdienstwetenschappelijk deel, dat door de universiteit werd verzorgd, en een dogmatisch deel dat aan de kerkgenootschappen werd overgelaten. Het idee was dat op deze manier geloof en wetenschap werden gescheiden. Dit paste in de opvatting dat de klassieke, de morele en de persoonlijkheidsvorming van studenten niet meer tot de taken van de universiteit behoorden en dat deze zich nog uitsluitend op de wetenschappelijke vorming van studenten diende toe te leggen.

Toch is deze scheiding tussen geloof en wetenschap in Nederland nooit onomstreden gebleven. Van meet af aan was duidelijk dat de wet van 1876 sommigen veel te ver ging. Voor de gereformeerden, en later ook voor het katholieke episcopaat, was zij aanleiding tot het stichten van eigen, 'bijzondere' universiteiten: de Vrije Universiteit in Amsterdam en de Rooms-Katholieke Universiteit te Nijmegen. Anderen vonden dat de wet niet ver genoeg ging. De Amsterdamse gemeenteraad weigerde in 1893 nog langer leerstoelen voor hervormd theologisch onderwijs in de hervormde predikantenopleiding te bekostigen, toen de Nederlandse Hervormde Kerk hiervoor geen geld beschikbaar stelde. Hiermee ontviel de bodem aan de bestaansgrond van de theologische faculteit van de gemeentelijke universiteit. Menig raadslid wilde daarom zelfs van deze faculteit af. Zo ver kwam het toen niet. Maar de vraag bleef wat precies de plaats en de betekenis van de theologie en de theologische faculteiten aan de universiteit waren. Is de godgeleerdheid wel op wetenschappelijke wijze te beoefenen? Over de aanspraken van de theologie op wetenschappelijkheid, en over de positie van de theologische faculteiten aan de Nederlandse universiteiten sinds de jaren 1980, handelen de bijdragen van Rik Peels en Sijbolt Noorda aan deze bundel.

Behalve voor universiteiten en faculteiten was en is de verhouding tussen geloof en wetenschap ook een vraagstuk waarmee individuele wetenschapsbeoefenaars worstelden en worstelen. Welke vorm werd en wordt hieraan gegeven? Deze vraag wordt behandeld door Leen Dorsman, Herman Paul en Erik Borgman. Dorsman laat zien hoe in de tweede helft van de negentiende eeuw sommige hoogleraren in de theologie zich bedreigd voelden door de opkomst en de brede aanvaarding van de nieuwste wetenschappelijke theorieën en de moderne theologie. Gezonde twijfel bij studenten was mooi, maar dit mocht niet ontwaarden in twijfel aan het Woord Gods en aan de Waarheid. Paul daarentegen wijst op vormen van synthese van geloof en wetenschap doordat ze elkaar

versterken in waarheidsliefde. Hij doet dit aan de hand van de negentiende-eeuwse hervormde theoloog Abraham Kuenen. Borgman ziet geen synthese. Hij komt op grond van katholieke literatuur tot de conclusie dat religieuze visies niet concurreren met de wetenschappelijke ontdekkingen, maar dat wetenschappelijke waarheden juist deel uitmaken van Gods Waarheid.

Dat dit een discussie zonder eind is, die zich tot ver buiten de grenzen van de wetenschap uitstrekt, mag blijken uit het debat dat zich nog niet zo heel lang geleden in de pers ontspon over evolutie en Intelligent Design, waarin naast hoogleraren en andere docenten ook minister Maria van der Hoeven van Onderwijs zich mengde.

De scheiding tussen openbare en bijzondere universiteiten had de spanning tussen geloof en wetenschap evenmin verminderd. Wat waren aan de bijzondere universiteiten de criteria waaraan hoogleraren moesten voldoen? Ook hier veranderden de opvattingen over de verhouding tussen geloof en wetenschap in de loop der tijd. Het ideaal van de opleiding van katholieke dan wel calvinistische artsen hield lang stand, maar in de natuurwetenschappen of in de economie was al geen sprake meer van een eigen wetenschapsopvatting. Dit proces voltrok zich lang vóór wat wel wordt gezien als de secularisatie van de bijzondere universiteiten. Het roept de vraag op wat aan deze universiteiten dan de rol en de plaats van de religie waren of werden. Dit laat zich vertalen in de vraag naar de identiteit van de bijzondere universiteiten in een tijd dat deze identiteit door de schaalvergroting van het wetenschappelijk onderwijs en de opkomst van de democratiseringsbeweging onder staf en studenten ter discussie kwam te staan. Hierover gaat de bijdrage van Ab Flipse.

Een heel andere vraag is of de overheid voor zichzelf een taak zag in de bewaking van de scheiding tussen geloof en wetenschap of in de bewaking van een zeker religieus evenwicht tussen de universiteiten. Dit vraagstuk komt in deze bundel niet aan de orde. Wel blijkt uit de bijdrage van Wouter Marchand dat de overheid via het toekennen van studiebeurzen haar best deed het aanzien van de Nederlandse Hervormde Kerk hoog te houden.

Vijf van de zeven artikelen in deze bundel zijn uitwerkingen van voordrachten die op 13 december 2013 in Utrecht werden uitgesproken op het symposium 'Theologie, waarheidsliefde en religiekritiek. Over geloof en wetenschap aan de Nederlandse universiteiten sedert 1815'. De bijdragen van Erik Borgman en Leen Dorsman zijn speciaal voor dit boekje geschreven. Net als de vorige delen in de reeks Universiteit & Samenleving is ook deze bundel bedoeld als aanzet en inspiratiebron voor nader onderzoek.

De samenstellers

‘Toespraak bij de hervatting zijner lessen’ Universiteit, wetenschap en religie in het (theo- logisch) openingscollege in de tweede helft van de negentiende eeuw

LEEN DORSMAN

In zijn merkwaardige boek *Academic Charisma and the Origins of the Research University* schrijft William Clark:

The two essential academic activities from medieval Scholasticism up to nineteenth-century Romanticism were the lecture and the disputation. These had been modelled on the sermon and the joust. Other academic activities were modulations of or an ancillary to them. Despite innovations in the Enlightenment and Romantic era, the lecture has remained more the same than it has changed since the Scholastics, or even since Aristotle and the Peripatetics.¹

Volgens hem is het dan ook niet de *lecture*, wat in de vroegmoderne tijd de *lectio* heette, maar de *disputation* die aan de basis ligt van de moderne onderzoeksuniversiteit. De examens, het seminar, de dissertatie en de academische publicatiecultuur – allemaal typische kenmerken van de moderne *research university* – zijn in Clarks redenering voortgekomen uit de disputatie. Hij serveert daarmee de lecture, het hoorcollege, min of meer af. Ook tegenwoordig staan hoorcolleges bij onderwijskundigen vaak in een kwade reuk, al zien we ze via de achterdeur van de Massive Open Online Courses (MOOCs), TED Talks en bijvoorbeeld iTunes-U weer in hernieuwde vorm opkomen.

Interessant is nu dat in het onderstaande een vorm van hoorcollege aan de orde komt waarin expliciet de problemen van de wetenschapsbeoefening aan de zich ontwikkelende research-universiteiten in negentiende-eeuws Nederland besproken worden. Het gaat om een specifieke onderwijsvorm die weliswaar afwijkt van het gewone hoorcollege maar wel de typische eenrichtingscommunicatie vertegenwoordigt die ook het hoorcollege eigen is. En het betreft juist ook colleges van de hoogleraren die met de nieuwe onderzoeksuniversiteit vaak de grootste moeite hadden.

¹ William Clark, *Academic Charisma and the Origins of the Research University* (Chicago, Londen 2006), 68. Het is een merkwaardig boek omdat Clark, zich baserend op het begrip van de charismatische autoriteit van Max Weber, niet vanuit het wetenschappelijk denken maar vanuit de onderwijspraktijk een verklaring geeft van het ontstaan van de universiteit als wetenschappelijke instelling in de moderne betekenis: ‘A central thesis here is that, like modern capitalism, the research university achieved an amazing “dynamic equilibrium” (M. Norton Wise) by the cultivation of charismatic figures within a broader sphere of rationalization.’ Een verklaring waarom de moderne *research university* een Duitse vinding is en geen Engelse is dat in het Oxbridge-systeem de hoogleraar minder belangrijk was dan bijvoorbeeld ‘the heads of houses, the tutors, the fellows, later the dons’ (16).

In het Organiek Besluit van 1815 nam de Nederlandse overheid een artikel op (art. 71) over de aard van het onderwijs: ‘Er zal, zoo veel mogelijk, op alle kollegien gerespondeerd worden, en blijven daarenboven de professoren uitgenodigd de andere academische oefeningen van dispuut-kollegien, reciteerkollegien, enz., als van ouds voort te zetten.’ Met andere woorden, er werd weliswaar nog sterk bij het verleden aangeknoopt (‘als van ouds’), maar het betrof wel vormen van wat tegenwoordig activerend onderwijs genoemd zou worden. Dictercolleges hebben nog gedurende een groot deel van de negentiende en zelfs nog in de twintigste eeuw bestaan maar vervielen gaandeweg in onbruik. De Leidse hoogleraar geneeskunde C. Pruys van der Hoeven schreef in zijn in 1866 gepubliceerde herinneringen: ‘Nog gedurende mijn professoraat waren er, die de oude dicteermethode aanhielden en hunne orakels met een stentorstem uitbragten. Gelukkig evenwel is dat dicteren, waarbij de studenten in snelschrijvers gemetamorphoseerd werden, in onbruik geraakt.’² Er werden allerlei oplossingen gezocht en gevonden voor het probleem van het hoorcollege. De Utrechtse nieuwtestamenticus en hoogleraar dogmatiek J.J. van Oosterzee schreef bij zijn colleges wijsbegeerte van de godsdienst een soort cursushandleiding om vervelende dictaten te voorkomen. Daarin gaf hij steeds een inleiding en samenvatting van het onderwerp om dan vervolgens met trefwoorden aan te geven hoe hij het college verder ging uitwerken. Aan het eind van ieder hoofdstuk gaf hij ook een literatuurlijstje.³

Zo bestond er toch enige variatie in de colleges aan de negentiende-eeuwse universiteiten en waren er niet alleen hoorcolleges en daarbinnen niet louter dicteercolleges. De term *lecture*, zoals die hierboven in het boek van Clark is gebruikt, heeft echter evenals het Duitse *Vorlesung* een bredere betekenis dan hoorcollege alleen. Pruys van der Hoeven wees daar ook op en gaf aan dat in de hoorcolleges de wijze van voordracht kon variëren: ‘De Engelsche wijze van voordragt, bestaande in Lectures, is welligt de beste, zoo zij, gelijk doorgaans, op populaireren trant geschiedt.’⁴ De term ‘populaire trant’ doet vermoeden dat het gaat om colleges die met spontaniteit en met een zekere losheid worden gegeven, maar dat lijkt toch niet helemaal het geval te zijn: ‘Maar zij vordert veel tijd voor het stellen, en is voor iemand die dagelijks twee lessen op zijn minst geven moet onuitvoerbaar.’ Toch is er een soort college dat daar misschien wel in de buurt komt en dat gewoonlijk een andere toon heeft: het openingscollege. Pruys schrijft daarover:

In de maand September, na het einde der groote vacantie, keert het geleerd garnizoen binnen Leidens muren weder. De doodsche stilte van de stad, wordt afgebroken door troepen jongere en oudere studenten, die elkander vrolijk begroeten.

2 C. Pruys van der Hoeven, *Akademielevens* (Utrecht, Amsterdam 1866), 50. Vgl. ook W. Otterspeer, *De wieslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* (Den Haag 1992), 302-309.

3 J.J. van Oosterzee, *Wijsbegeerte van den Godsdienst. Schets der lessen* (Utrecht 1882). Van zijn hand is ook: *Theologie des Nieuwen Verbonds. Handboek voor Academisch Onderwijs en eigen Oefening* (Utrecht 1867), waarin hij ‘vraagpunten’ formuleerde die op college besproken konden worden. Vgl. ook zijn postuum verschenen *Uit mijn levensboek. Voor mijne vrienden* (Utrecht 1883), 108.

4 Pruys van der Hoeven, *Akademielevens* a.w., 51.

De oudere heeren komen van hunne buitenlandsche en binnenlandsche reizen en uitstappen, of van hunne villa's terug, en het koor der boven het Rapenburg zwevende kraaijen, wordt weldra overschreeuwd door het rumoer der collegiegangers. De Hooggeleerden houden in hunne kelderachtige gehoorzalen, een speech ter opening hunner lessen, die gewoonlijk levendig wordt toegejuicht door de in grooten getale opgekomen toehoorders, en alles schijnt zamen te spannen, om een goed Akademiejaar te voorspellen'.⁵

Het woord *speech* geeft misschien al aan dat het hier niet gaat om een regulier college, maar om een bijzondere gelegenheid. Van Oosterzee gebruikt trouwens ook het woord *speech* voor het openingscollege.⁶

Over deze openingscolleges gaat het in deze bijdrage. Het is een heel apart soort college en geeft daarmee soms ook een andere blik op het hoger onderwijs van de negentiende eeuw en op het universitaire leven. En met name over de relatie tussen religie en wetenschap en religie en universiteit blijken zij veel informatie te geven. Zij staan bol van uitspraken over de moderne wetenschap en lijken in het dualistische schema van William Clark toch een andere rol te vervullen dan de lectures waar hij op doelt.

Het genre

Wanneer het openingscollege in deze vorm in zwang is gekomen en of er oudere wortels zijn, heb ik niet kunnen achterhalen. Waarschijnlijk is dat laatste het geval, omdat een dergelijk college een symbolische functie heeft die vergelijkbaar is met het begin van het kerkelijk jaar, het parlementaire jaar et cetera. In ieder geval was het gedurende een groot deel van de negentiende eeuw gebruikelijk dat een hoogleraar na de zomervakantie zijn onderwijs weer oppakte met een dergelijk college. Er was niet één term voor, er werd gesproken van 'hervatting', 'opening' en 'aanvang der lessen'. Ook het adjectief 'academische' kwam voor in deze combinaties. Daarnaast werd wel gebruikt 'hervatting der werkzaamheden' of 'hervatting der academische werkzaamheden'. Het idee lijkt inderdaad een wat lossere toespraak, de al eerder genoemde 'speech', te zijn. Volgens de Groningse theoloog W. Muurling (die voornamelijk de praktische theologie doceerde) was het houden van een dergelijke toespraak een gewoonte 'ter algemeene inleiding en ter voorbereiding voor den arbeid'.⁷ Van Oosterzee zegt in zijn rede van 1878 dat hij de openingscolleges voor zichzelf 'Het Vrije Woord' noemt, wat lijkt aan te sluiten bij wat Pruys van der Hoeven een speech noemde.⁸ Maar dat is voor een deel schijn, zoals we al zagen: in de praktijk waren het meestal goed uitgewerkte redes. Een veel gebruikte to-

⁵ Ibidem, 49.

⁶ J.J. van Oosterzee, *Van welke theologen is iets goeds voor de toekomst der kerk te verwachten? Toespraak bij de hervatting der academische werkzaamheden in September 1867* (Utrecht 1867). Voorwoord.

⁷ W. Muurling, *De regte verhouding van den student in de godgeleerdheid tot de moderne theologie. Toespraak bij de opening der lessen in September 1861* (Groningen 1861).

⁸ J.J. van Oosterzee, *Partijkeus en partijzucht. Toespraak bij de hervatting zijner lessen* (Utrecht 1878).

pos is een korte passage aan het begin van veel van de uitgegeven colleges waarin wordt uitgelegd dat deze tekst niet bedoeld was om uitgegeven te worden, maar dat 'mijne toehoorders' erom vroegen. De Leidse modernistische theoloog J.H. Scholten geeft een openingscollege over Ernest Renan uit, dat 'niet voor den druk bestemd' was, en hij doet dat 'op verlangen van mannen, op wier oordeel ik prijs stel'.⁹ Niet alle openingscolleges werden echter in druk uitgegeven en hoewel ze in alle faculteiten voorkomen, zijn het met name de theologische faculteit en de faculteit van Letteren en Wijsbegeerte waarvan gedrukte re-des bewaard zijn gebleven. En binnen dat geheel zijn er veel Utrechtse teksten.

Toch is dat idee van 'Het Vrije Woord' niet helemaal een farce. Het was een gelegenheid waar dingen op een andere manier gezegd konden worden en waar plaats was voor andere zaken dan op gewone colleges. De colleges zijn in eerste instantie bedoeld voor studenten, al lijkt de bovengenoemde passage van Scholten erop te duiden dat er ook anderen in de zaal zaten. Het doel van de colleges is dus, in de woorden van Muurling, 'voorbereiding voor den arbeid', een zachte overgang van vakantie naar geregeld studieleven. Er wordt ook rechtstreeks gerefereerd aan de vakantieperiode. Veel van de openingscolleges – ik kom daar later nog op terug – staan in het teken van de aanvallen op kerk en geloof waarbij – typerend voor de negentiende eeuw – de wetenschap in stelling wordt gebracht. Bij sommige hoogleraren bepaalt die strijd de toon van het openingscollege. De Utrechtse kerkelijk hoogleraar T. Cannegieter begon zijn college in 1883 aldus: 'Salvete, commilitones carissimi! Immers, dat zijn wij, commilitones, strijdgenoten, broeders ...'¹⁰ In 1874 had zijn Utrechtse collega J.I. Doedes, hoogleraar encyclopedie en Nieuwe Testament, al iets dergelijks geformuleerd in zijn college waarin hij het werk van Ludwig Büchner probeerde te weerleggen onder de titel *Aanval van een materialist*: 'Welkom weer in het strijdperk'. Immers, onderzoek doen naar de waarheid is 'treden in een strijdperk', en het zijn, aldus Doedes, moeilijke tijden waarin de vraag centraal staat naar 'God of geen God? Geloovig Theïsme of ongeloovig Atheïsme?' H. Bavinck, dogmaticus aan de Vrije Universiteit, ziet de studie ook als strijdperk en verwelkomt zijn studenten eveneens met een 'Geachte commilitonen'. Hij wijst op de gezamenlijke strijd van studenten en hoogleraren: 'Studeeren is inderdaad strijden.' Er strekt zich een terrein uit dat veroverd moet worden en er doen zich vijanden voor in de orde van 'traagheid en onverschilligheid, van betweterij en hoogmoed, van dwaling en leugen, die bestreden moeten worden'.¹¹

In het openingscollege zaten zowel de eerstejaars- als de ouderejaarsstudenten. Het was daarom niet alleen een rituele begroeting van hen die van vakantie waren teruggekeerd en voor wie er dus inderdaad sprake was van een 'hervat-

9 J.H. Scholten, *Het leven van Jezus door Ernest Renan. Toespraak bij de opening der akademische lessen. September 1863* (Leiden 1863).

10 T. Cannegieter, *Zult gij wel evangeliedienaren worden? Toespraak ter opening van zijne lessen, den 26 sept. 1883 gehouden* (Groningen 1883).

11 J.I. Doedes, *Aanval van een materialist (Dr. Ludwig Büchner) op het geloof aan God* (Utrecht 1874); Cannegieter, *Zult gij wel evangeliedienaren worden?* a.w.; H. Bavinck, *Geleerdheid en wetenschap* (Amsterdam, Pretoria, Potchefstroom 1905).

ting der lessen', maar ook een kennismaking van de nieuwe studenten met de universitaire gebruiken en met het studeren. De classicus J. Woltjer van de VU richtte zich bijvoorbeeld in zijn college direct tot de eerstejaars.¹² De Utrechtse oudtestamenticus J.J.P. Valeton wees in 1878 zijn eerstejaarsstudenten op het feit dat zij te maken gingen krijgen met 'allerlei hoogleraren', allemaal met hun eigen stof, soms tegenstrijdig of elkaar bestrijdend.¹³ Dat laatste: de confrontatie met het andere en onbekende en de invloed van de wetenschappelijke denkhouding op de geest van de student, was een lastig punt. Valeton onderzocht zelf soms al problemen in de relatie wetenschap en geloof; 'halfslachtig' was een term die hij ooit met betrekking tot zichzelf gebruikte. En daarbij was hij zich er zeer sterk van bewust wat studenten op dit gebied kon overkomen. Maar wie aan de universiteit ging studeren, moest zich daaraan wagen: de bedoeling van het hoger onderwijs was 'leeren twijfelen'. Daar was echter een grens aan gesteld door het geloof, want 'die twijfel moet worden de wijding van het geloof'. In de openingscolleges van Valeton zien we heel sterk het besef dat studenten door de confrontatie met de moderne wetenschap in de problemen konden raken.¹⁴ Die gevaren zag zijn Utrechtse collega, de kerkhistoricus en nieuwtestamenticus J. Cramer ook. Cramer constateerde (in 1884) dat men zich meer en meer – zelfs in de orthodoxie – begon af te vragen waarom men op de tekst van het Oude en het Nieuwe Testament 'niet dezelfde kritische methode' zou toepassen als op andere teksten. Hij voelde het als zijn plicht om in zijn colleges oudchristelijke letterkunde de teksten uit een historisch standpunt te bekijken en te onderwerpen aan 'gewone' tekstkritiek. Maar dat was wel riskant. 'Hoe gevaarlijk dit is voor mannen, die zich bekwaam willen maken voor den dienst des Evangelies, behoeft ik u wel niet te zeggen. Er is gevaar van te wankelen, gevaar van te twijfelen, gevaar van geliefkoosde denkbeelden zich te zien ontvallen. Maar toch immers geen groter gevaar dan bij de beoefening van andere vakken van wetenschap, die ons christelijk geloof van nabij treffen?'¹⁵

Het waarschuwend karakter van de openingscolleges is overduidelijk. J.H. Gunning jr., die wijsbegeerte van de godsdienst doceerde aan de Universiteit van Amsterdam (later Leiden), vond dat studenten niet bang moesten zijn: 'Vreest niet, ook de gedachten der ontkenning na te denken, en, waar plicht u er toe roept, in den doolhof der kritiek tot de donkerste diepte te dalen.' Hij wees er ook op dat het zeldzaam was als 'alle redeneeringen der moderne wetenschap' helemaal op iemand afstuitten. Dat was een bijzondere goddelijke genade die zelden voorkwam.¹⁶ Ook Muurling wees op het gevaar van de twij-

12 J. Woltjer, *Gezag en Wetenschap. Rede, gehouden bij de opening der lessen aan de Vrije Universiteit, den 20 september 1892* (Amsterdam 1892).

13 J.J.P. Valeton, *Nog één woord over het ethisch beginsel. Toespraak bij de opening der academische lessen, den 26sten September 1878* (Utrecht 1878).

14 Vgl. Leen Dorsman, 'J.J.P. Valeton tussen geloof, wetenschap en universiteit', in: Bob Becking (red.), *J.J.P. Valeton jr. als Mens en Theoloog. Studies over een Ethisch Theoloog bij zijn 100ste sterfdag* (Utrecht 2012), 113-127.

15 J. Cramer, *De protestantsche orthodoxie en het protestantisme. Toespraak bij den aanvang zijner lessen den 26 september 1884* (Utrecht 1884), 22-23.

16 J.H. Gunning, *Discipelen des Woords. Toespraak gehouden in September 1883 ter opening zijner lessen* (Amsterdam 1883), 21 en aantekening 12 (p. 36).

fel, maar prentte de studenten in de moed te hebben om ook aan de eigen opvattingen te twifelen; ze moesten niet napraten, maar nadenken.¹⁷

In de meeste openingscolleges komt dit aspect wel ergens ter sprake maar is het slechts een onderdeel. Een van de manieren voor studenten zich ertegen te wapenen, was ‘goed’ studeren. Bij de Utrechtse kerkelijk hoogleraar F.E. Daubanton (in onder meer praktische godgeleerdheid) bestaat zijn hele openingscollege uit 1906, getiteld *Collegia*, uit raadgevingen op het gebied van het studeren en met name het collegelopen. Het is een sterk ironisch getoonzet en gewild grappig verhaal met veel Latijnse termen en gezegdes, waarmee het lijkt alsof hij zijn eigen belesenheid wil demonstreren. Zijn raadgevingen: geregeld studeren, actief deelnemen aan de colleges en er niet ‘receptief-werkzaam’ bij zitten (wat volgens hem over het algemeen de houding van de studenten is), geen slaafse college-aantekeningen maken en niet te veel andere zaken op het programma (nachtbraken bijvoorbeeld).

Ten slotte nog een bijzondere vorm van het openingscollege. In sommige gevallen maken hoogleraren gebruik van de gelegenheid terug te blikken op het eigen beroepsleven, en een enkele maal is er zelfs sprake van een persoonlijk statement.¹⁸ In 1865 nam J.H. Scholten zijn 25-jarig professoraat (begonnen in Franeker in 1840) als thema voor het openingscollege. Scholten toonde zijn *Werdegang* vanaf zijn studie in Utrecht (waar destijds het supranaturalisme nog heerste) via de tekstkritiek naar zijn eigen, voor Nederland radicale christologie.¹⁹ Steeds bleef hij op zoek, zoals hij zijn studenten uitlegde, naar de historische Jezus, en in dat proces verloor hij vrienden en aanvankelijke medestanders als bijvoorbeeld Van Oosterzee.²⁰

Van Oosterzee zelf nam in *Na veertig jaren* zijn veertigjarig doctoraat als uitgangspunt, waarbij hij voor zijn studenten slechts herinneringen wilde ophalen: ‘geen apologie, geen theologische autobiographie, geen confessie, geen polemie’, alleen herinneringen ‘met hier en daar een wenk voor het heden’. Terugkijkend vond hij dat zijn eigen studietijd (inmiddels zo lang geleden dat zij gerust ‘ante-diluviaal’ genoemd kon worden) gemakkelijker, aangenamer en opwekkender was geweest dan wat er in 1880 aan de hand was. De Groninger School, *Das Leben Jesu* van David Friedrich Strauss: er leek zo veel nieuws in de lucht te hangen. Er ging een stimulans van uit om zich in de wetenschap te bekwamen en om verder te komen. Van Oosterzee schetste zijn studenten eigenlijk een somber beeld: het geloof leek meer dan ooit ‘tot in zijn diepste

17 W. Muurling, *Ontwikkeling en vooruitgang op het gebied der godgeleerdheid. Toespraak, gehouden bij den aanvang der lessen, in September 1864* (Groningen 1864), 18.

18 In die zin zijn sommige van deze uitgegeven colleges ook interessant autobiografisch materiaal. Voor de betekenis daarvan voor de wetenschaps- en universiteitsgeschiedenis zie o.m. L.J. Dorsman en P.J. Knegtmans (red.), *De menselijke maat in de wetenschap. De geleerden(auto-)biografie als bron voor de wetenschaps- en universiteitsgeschiedenis* (Hilversum 2013).

19 Supranaturalisme is het geloof in de goddelijke openbaring die niet door het verstand begrepen kan worden. Een ‘bijproduct’ van dit supranaturalisme is het geloof in wonderen, een van de kwesties waar het modernisme zijn pijlen op zou richten.

20 J.H. Scholten, *Herdenking mijner vijftiengjarige ambtsbediening. Toespraak gehouden bij de opening der academische lessen, den 26sten September 1865* (Leiden 1865).